

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Андрій Загданський

Лія

Документальна повість

Переклад з російської Олесі Мандебури

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

УДК 821.161.1:947.7.084.8(=411.16)

З-14

Переклад з російської: Олеся Мандебура

З-14 Загданський Андрій

Лія. Документальна повість / Переклад з російської Олеси
Мандебури. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. – 80 с.; іл.

ISBN 978-617-8262-38-9

Документальна повість «Лія» – про дитинство та юність матері автора у Києві напередодні Другої світової війни, складні стосунки з мачухою, важкі воєнні часи, вимушену евакуацію, життя з чоловіком та маленькою донькою в окупованій Німеччині, таке довгоочікуване і таке непросте повернення до рідного міста.

На долю родини Загданських припали численні випробування: війна, втрата родичів спочатку через радянські репресії, потім через Голокост, багаторічна розлука, а потім, вже після перемоги, сумно відома кампанія боротьби з «безрідними космополітами» і закрите радянське тавро «п'ятої граfi», що сильно вплинули на долю Лії Загданської вже на батьківщині.

Втім, попри все, це повість про велике кохання.

УДК 821.161.1:947.7.084.8(=411.16)

На обкладинці використано фотографію
авторства Олексія Загданського.

© Андрій Загданський, 2024

© Олеся Мандебура
(переклад), 2024

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

ISBN 978-617-8262-38-9

Передмова до українського видання

Ця книжка про мою матір.
Про її таку важку юність.
І про таку велику любов до близьких, до мого батька, до
моєї сестри, до мене.
До міста, де вона народилася.
Усе життя Лії було пов'язане з Києвом.
Українське видання «Лії» йде до друку у другу річницю
повномасштабного вторгнення Росії на територію України.
Два роки ось уже десятирічної війни.
Два роки смерті, руйнування, похорону, горя, повітряних
тривог і страшних безсонних ночей. Два роки масових убивств
невинних людей.
Життя Лії та її покоління визначила Друга світова війна.
Іноді думаю: яке щастя, що Лія не дожила до цієї – росій-
ської – війни.
Але частіше думаю про тих, кого знаю і люблю в Києві,
у Львові, Харкові, Дніпрі, Одесі, Івано-Франківську, Дрогобичі.
І ще про тих, кого *не знаю* в Києві, Харкові, Одесі, Дрого-
бичі... усюди в Україні.
Щоб усі – кого знаю і не знаю – дожили до перемоги.
І ти, незнаний мені читач, і я.

*Fort Lee, New Jersey
February 16, 2024*

– Лільок, – кликав тато.

Лагідно. Або втомлено. Або голосно, з іншої кімнати:

– Лільок!

Пізніше, коли ми з сестрою подорослішали, так стали говорити й ми. Спочатку Ніна, потім і я. Це було по-дитячому мило, але був у цьому і якийсь виклик. Не звичне «мама – мамочка – мамуся», а ось так – Лільок! – наче дорослі й рівні. Наче тато.

Але це було тоді. Зараз я завжди кажу – Лія.

Лія – Ліля, Лілечка, Лільця, Лільок – народилася 28 жовтня 1919 року в Києві. У родині Ісаака та Марії (уродженої Перлович) Рижиних. Коли їй було три з половиною роки, у квітні 1923 Марія – Маруся – померла.

Дорогий Хоня,

Отримав твого листа. Мені не краще, а значно гірше. Причин для цього багато. Не можу змиритися з втратою Марусі. Страждаю нестерпно. Який толк у стражданнях? Пожити б ще трохи разом, поки Лілечка не піросла, –

пише Ісаак своєму молодшому брату Ханону, –

Ти знаєш, чим далі, Лілочка не забуває більше, а, навпаки, сумує всією своєю маленькою душею. Природня потреба для дитини мати матір, яку вона могла би обійняти й поцілувати, і отримати такі ж ніжності від матері, росте, збільшується щогодини.

Ти би бачив, як вона розглядає й пестить фотографію Марусі. Адже Лілочка добре розуміла й раніше, розуміє і зараз, що картинки не говорять, але тепер вона щиро засмучена. Чому мама не відповідає? Це найвищі тортури.

І ще:

Я завжди відчував до Лії почуття більше, ніж просто люблячий батько. Лія ідеал моєї дитини. Таку я хотів. Тепер ти розумієш, наскільки великі мої страждання?

У кінці шістдесятих чи на початку сімдесятих Лія спробувала написати спогади. Для себе? Для нас із сестрою? Не знаю. Всього було написано чотири маленькі сторінки. Перші абзаци написані недбало, ще олівцем, неначе Лія не особливо вірить у серйозність свого задуму:

У 1923–24 роках я жила з татом у Бердичеві. Мені було тоді три–чотири роки, але багато чого я добре пам’ятаю. Та й загалом стала пам’ятати себе саме в цьому місті. Раніше ми жили в Києві і лише декілька картин лишилося в моїй пам’яті – наша кімната на Прорізній (де я була й пізніше), я сонна і мене роздягає тьоття Таня, а потім я з татом у лікарні у ... Утім, я хочу писати про інше.

Неможливо не звернути увагу на «в лікарні у...». Чому Лія не називає свою маму мамою? Чому пропуск в оригіналі? Чому

замість такого очевидного «мама» чи імені – «Маруся» – порожнеча?

Фраза – «втім, я хочу писати про інше» – опосередковано стверджує дещо прямо протилежне вимовленому.

Тут Лія змінює олівець на кулькову ручку і пише декілька загальних фраз про мощені вулиці Бердичева і про собор, у якому вінчався Бальзак. Потім:

Найбільшим задоволенням було забратися до тата в ліжко, пам'ятаю таке велике з пофарбованими спинками і посередині якісь малюнки.

Я гралася з татовими пальцями, давала їм імена, няньчила їх наче ляльок, назавжди запам'ятала й полюбила красиві татові руки, які були такими добрими до мене.

Потім знову замовчання:

Пам'ятаю ще листи, які я писала тій, якої не було з нами. Я вдила олівцем, то рівно, то вгору, то вниз, а потім складала під диван. Листи через день-два зникали, і я раділа, що їх вже відправили.

«...тій, якої не було з нами». Понад сорок з гаком років після смерті Марусі Лія просто не може вимовити слово «мама».

1923-го чи 1924-го року Ісаак знайомиться з Вірою – Валерією – Нікольською. Віра жила в Києві, де навчалася в балетній студії, до Бердичева приїжджала відвідати батьків, яких в Україну з Пскова занесла громадянська війна.

Вперше я її побачила, коли вона прийшла до нас додому у тонкій білій сукні. Вона принесла мені «Крокодила» Корнія Чуковського, і тут же читала. Вона мені сподобалася, мабуть тому, що не намагалася сподобатись.

А якось прийшла до нас із кішкою і лишилася назавжди.

Мимохіть написана фраза «зараз... не так суворо і коли я була там... брала її на руки» багато про що говорить. Не думаю, щоб концепція дитячого табору в 1951 році у Радянському Союзі могла радикально відрізнятись від концепції табору для політв'язнів. Ну хіба що п'ятирічних не змушували працювати. Для сестри цей місяць виявиться одним із найнеприємніших і сумних спогадів дитинства. Здається, того року і Лія, і маленька Ніна, і Женя – всі отримали свою частку самотності й туги.

Сонечко моє рідне, Ніночка вже вдома. У неділю вирушила до неї у повній впевненості, що дітей роздаватимуть 25-го, але вже назустріч мені йшли батьки з хлопчиком (знаєш, ті, що його фотографували двічі і все безтолково). Вони мені повідомили, що Ніна чекає мене з нетерпінням.

Як тільки я прийшла, вона кинулася до мене і почала проситися додому.

РІ. і Т. кажуть – нехай побуде до 25-го, але вона стала плакати і ще двоє дітей почали ревіти. Ти би бачив, як вона побігла за речами. Я попросила, щоб її погодували обідом, а для цього їй довелося знову йти за огорожу. Через кожні 5–10 хвилин вибігала і дивилась – чи є я. Одного разу вона вибігла і не відразу мене знайшла – я прилягла під деревом – вона бідолашна так закричала: «Мама, мама!».

Сестра пам'ятає той день і пам'ятає останній обід у дитячому таборі. Пам'ятає, як поспішала і як нервувала, що Лія її не дочекається. Від страху вирвала, але Лії нічого не сказала – не хотіла засмучувати. І ще пам'ятає огорожу.

Коли ми з нею йшли вздовж огорожі до потяга, вона каже: «Ось за цією огорожею я чекала тебе так багато днів, а тепер ми разом» ...

Подібно до того, як грецька культура підкорила свою переможницю – Римську імперію, державний антисемітизм нацистської Німеччини проникнув у всі сфери життя країни-переможця.

Як безглуздо писати «я втратила віру в свою зірку» – просто малодушно, боягузливо і безглуздо. Лільця, що з тобою, моя крихітка? Візьми себе в руки...

Це була стіна. Лія приходила у відділ кадрів, розмовляла з керівництвом, за кілька днів поверталась, щоб отримати відмову.

Фахівець вашого профілю зараз не потрібний.

Це був удар. По самолюбству. По гордості. По гідності.

Удар, від якого Лія ніколи не оговталася.

У неділю Іполиту Андроніковичу виповнилося 50 років і ми скромно відзначили його день народження у місцевому ресторані «Десна». На моє питання, яку ж мудрість осягає людина, що прожила півстоліття, іменинник відповів, що його мудрість – не гнатися за журавлем у небі. У п'ятдесят років таку філософію можна вибачити.

Євгеній пише про Лазарчука², але говорить про себе. Він знає, що восени 53-го року його переведуть на посаду редактора до сценарного відділу студії «Київнаукфільм» і болючим тривалим відрядженням настане кінець.

Знає, що за кілька років він уже буде старшим редактором відділу, а ще через сім – головним редактором кіностудії. Знає, що за його сценаріями зніматимуть науково-популярні та

² Іполит Андронікович Лазарчук (1903–1979) – режисер студії «Київнаукфільм», згодом працював в анімації.

Зміст

Передмова до українського видання3

Лія7